

TÜRK EDEBÎ DİLİ TARİHİNDE FUZÛLÎ'NİN YERİ

Doç. Dr. Naile Hacızade*

Kökü tarihin bilinmeyen geçmişlerinden su içen Türk dilinin güzelliği, şirinliği hakkında az söz söylenmemiştir. Bin yıllar boyu yaşayan, gelişen, tarih sınavlarından her defasında yüzü ak çıkarak kendisini yenileştiren Türkçeyle bugün çeşitli diyelerde, lehçelerde milyonlarca insan konuşmakta, edebî, ilmî eserler yazılmaktadır. Türkçemizin bugününün kendi geçmişinden, edebî dil tarihimizden güç aldığı açık bir gerçektir.

Türkçenin en güzel, söze, şiire uyumlu, mûsikîli lehçelerinden birisi de Azerbaycan Türkçesidir. Azerbaycan Türkçesi umûmî Türk zemininde gelişmiş, onun bir parçası olarak yaşamıştır. İmâdeddin Nesîmî, Şah İsmail Hatâî, Muhammed Fuzûlî, Molla Penah Vagif, Celil Memmedguluzade, Mirza Elekber Sâbir, Huseyin Cavîd, Muhammed Hâdî, Cafer Cabbarlı, Samed Vurgun, Resul Rıza vb. Azerbaycan Türkçesinin temsilcileri olarak Türk sözünün, Türk dilinin kudretini tanıdan, ispatlayan, ona renk katan büyük söz sanatkârlarıdır.

Edebiyat ve dil tarihimizin XVI. asır sayfasını çevirirsek, sözünün, sanatının sihriyle bir asra sığmayan, bütün zamanlar şairi, Süleyman oğlu Muhammed Fuzûlî'yi görürüz.

Fuzûlî eserlerine ölmezlik veren, onu her zaman için taze ter kılan en önemli şartlardan birisi, şairin kullandığı dildir. “Lafz lafz-ı Arab est, Farsî-şekker est, Torkî-honer est” deyiminin geçerli olduğu Fuzûlî sanat ortamında bu dillerin her üçüne hâkim olan Fuzûlî, hüner yolunu seçmiş, şaheserlerini Türkçe yazarak bu dilde neyin mümkün olduğunu değil, neyin mümkün olabileceğini gözler önüne sermiştir. “Dikenden berg-i gül izhar etmek” için dünyaya gelen Süleyman oğlu Muhammed kanında, canında

* S.Ü. Fen-Ed. Fak. Öğretim Üyesi.

olan dil sevgisini eserlerine sindirmiş, sözlerin sihirli gücüyle ana dilini yüceltmıştır. Azerbaycan Türk edebiyatının en azimli araştırmacılarından olup XIX. asrın sonu, XX. asrın başlarında yaşamış Feridun Bey Köçerli yazar: “Ve hakikatte demek olur ki, Türk diline revnak veren ve onu hâr ü haşakdan temizleyip bir göğçek ve sefalı çimene benzeden Fuzûlî olubdur. Ve bununla biz Türklerin üste umumen ve Azerbaycan Türklerinin boynuna husûsen büyük bir minnet goyubdur”¹

Türk edebî dilinin tarihi, onun sözlü ve yazılı şekillerinin birlikte yaşaması, karşılıklı ilişkisi tarihidir. Halk edebiyatı her zaman büyük yazarları etkileyen önemli unsurlardan olmuştur. Dünya edebiyatında Rable, Servantes, Dostoyevski, Markes, Aytmatov gibi büyük yazarların sanat süzgecinden geçmiş, farklı bakış açılarında ortaya çıkmış folklor buna örnek olarak gösterilebilir. Fuzûlî eserlerini de halk edebiyatından ayırmak mümkün değildir. Prof. Dr. K. Veliyev’in yazdığı gibi: “İşığının mühim bir kısmını folklordan alan Fuzûlî poetik sisteminde folklor tecrübesini, el sözünü formal şekilde harfen arama bizi yanıltır, çıkmaz bir yola götürür”². Fuzûlî eserlerinde folklor özelliklerinin, onların dış görünümünde değil, içinde, ruhunda aranması gerekmektedir. XVI. yüzyıl edebî dilimizin bir kanadı Fuzûlî idiye, diğer kanadı da Âşık Kurbânî idi. Âşık Kurbânî’nin-

Başına döndüğüm ay güzel peri,
Âdettir, dererler, yaz benefşeni.
Ağ nâzik elinle bir deste bağla
Ter buhağ altında düz benefşeni,-

gibi duyguyla yoğrulmuş, sade, samimi koşmaları bugünkü dilimizin aynıdır. Fakat Âşık Kurbânî dîvân edebiyatının etkisiyle şiirler yazdığı gibi, Fuzûlî eserlerinde de halk edebiyatından gelen bir hava vardır.

Nizâmî Gencevî’den başlayarak birçok şairin ilham kaynağı olmuş, bir Arap efsanesi olan Leylâ vü Mecnun Fuzûlî kaleminin gücüyle bir daha ölümsüzlük kazanmıştır. Eserin yazıldığı arüz vezninin kalıbı hece veznine

¹ Köçerli F., Azerbaycan Edebiyatı, I. c., Bakû, 1978, s. 85.

² Veliyev K. Destan Poetikası, Bakû, 1984, s. 151.

çok yakındır. Mesnevîde destan yapısı özelliklerini de görmek mümkündür. Destanlarımızda kahramanların lirik durumları şiirlerle ifade olunursa, Leylâ vü Mecnun'da aynı durumlarda gazeller, murabba'lar kahramanların iç dünyasının aynası halindedir.

Fuzûlî'nin bir şiir nev'i olarak gazeli daha fazla tercih etmesi de bu nev'in halk arasında daha kolay anlaşılması, çok yaygın olması ve sevilmesi ile açıklanabilir. Şairin ünlü "Meni candan usandırdı..." gazelini iç kafiyele göre ayırırsak ve hece veznine uygun şekilde okursak aşık edebiyatımızdaki geraylı nev'inin parlak bir örneğini görmüş oluruz:

Degildim men saña mâil
Sen etdin aklımı zâil
Maña tan' eyleyen gâfil
Seni görgeç utanmaz mı?

Şairin dilinde geçen "göge savur", "göze gel-", "baş koş", "baştan ayağa", "el ver-", "ayağı bağlı", "haddini tañı-", "ayağa düş-", "naz sat-", "minnet koy-" "hayır değ-" vs. gibi deyimler; "sınacaktır seni başında çanak", "her kanda olsa kanluyı elbette kan dutar", "el ağzını dutmak olmaz korhuram ey gül saña derler", "bir şişe ki oldu pâre pâre, peyvendine hiç var mı çâre", "ihtiyât et yanmasın tâ ki kuru yanında yaş" vs. gibi ata sözleri halk dilinden gelmektedir.

Fuzûlî dilinin en başlıca özelliklerinden birisi de onun ilmîliği, felsefîliğidir. Araştırmacı F. Köçerli Fuzûlî sanatının ölümsüzlüğü nedenlerini incelerken aşağıdaki sonuca varmıştır: "Fuzûlî'nin âsâr-ı kalemiyesinin hâlâ daha da çok zamanlar hayat üzre devam edip ter ü taze kalmağına iki ümde sebep vardır. Onlardan birisi budur ki, haman eserlerin tamamisi pâk, hakîkî ve tabîî hissiyatdan neş'et etmiş eserlerdir ki, aşk-ı hakîkîden bahs eder. Fuzûlî'nin eş'âr ve kelâmının bekasına ikinci sebep, onların ilim ve tecrübe üzü ile teb'-i selimden doğub vücuda gelmeleridir"³.

Şairin sanat prensibi; "ilimsiz şiir esası yok duvar olur ve esassız duvar gayette biitibar olur"- düşüncesi olmuştur. Şair bütün eserlerinde bu

³ Köçerli F., a.g.e., s. 92-93.

prensibi izlemiş, kullandığı her kelimeyi, her deyimi, kelime birleşimini düşünce prizmasından geçirmiştir. Bu açıdan Fuzûlî eserleri, okuyucusundan belli bir hazırlık seviyesi ister.

Şair fikir ve duygu yükünü yüklemek için sözleri, kelimeleri yeniden gözden geçirmiş, dilin kelime hazinesini yeniden değerlendirmiştir. Söylemek mümkündür ki, Fuzûlî’de hemen hemen bütün kelimeler çok anlamlıdır. Fakat halkın dilinde bu anlamlar olmazsa halkla unsiyet kurulamaz ve dolayısı ile halk bu şiirleri kabullenemezdi. Fuzûlî dilde var olanı ortaya çıkarmasını bilmiş, her kelimenin anlam tutumunu (kapasitesini), potansiyel imkanlarını hareket haline getirmiştir. Örn:

Çek-

Çekme zahmet, çek elin tedbîr-i derdimden tabîb
Kim degil sen bildiğin men çekdiğim bîmârlık.

tut-

Ey esîr-i dâm-i gam, bir gûşe-yi meyhâne tut
Tutma zühhâdın muhâlif pendini, peymâne tut
Tut ki kan etdim, adâlet eyle, kanı kane tut
Ol söze tutma kulak, men çekdiğim efgâne tut

Sûret-

Hayret, ey büt, sûretin gördükde lâl eyler meni
Sûret-i hâlim gören sûret hayâl eyler meni

Fuzûlî kelimeleri canlandırmış, “söze ihyâ vermiştir”. Prof. Dr. S. Alizade’nin bu konudaki fikri şöyledir: “Fuzûlî’nin ferdi uslûbunun bünövresinde (temelinde) metaforik tefekkür durur... Fuzûlî mecaz sözüne de mecazî yanaşmış, mecazî fikirleşmek, duymak yolu ile (buna hissi-intuitiv idrâk yolu diyenler de vardır) birbirinden yeni, teravetli ifadelerle maddî ve manevî âlemin hayatî ve parlak obrazlarını yaratmıştır.”⁴

Fuzûlî, şiirlerindeki edebi-şiirsel dilde ilmî-felsefî içerikle birlikte

⁴ Alizade S., Azerbaycan Edebî Dili Tarihinden Praktikum, Bakû, 1983, s. 9

dış güzelliğine de çok önem vermiştir. O, şiirlerinin musîkîli olması, beyit ve mısraların uyum yaratması için eski Türk şiirinin en seciyevî özellikleri olan alliterasyon ve assonanstan büyük ustalıklarla istifade etmiştir. Örn.:

c sesinin tekrarı ile-

Cânı kim cânânı için sevse cânânın sever
Cânı için kim ki cânânın sever, cânın sever.

l-r seslerinin tekrarı ile-

Yâr hâl-i dilimi zâr bilibdir bilirem,
Dil-i zârimde ne kim var bilibdir, bilirem.

Fuzûlî dilinin kelime hazinesinden bahsederken bu kelimelerin büyük çoğunluğunun olduğu gibi bugünkü Azerbaycan Türkçesinde kullanıldığını söylemek mümkündür. Bazı Türk kökenli kelimeler vardır ki, çağdaş Azerbaycan Türkçesi için arkaikleşmiştir. Örn.: yüküş, iken, yeg, çizgin-, yaş (genç), yıl-, sayru vs.

Arap, Fars kökenli kelimelerin Fuzûlî dilinde önemli bir yeri olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Prof. Dr. T. Hacıyev Nesîmî dilinde Arap, Fars kelimelerinin % 40, Türk kökenli kelimelerin % 60'dan fazla olduğunu, bu oranın Fuzûlî'de değişerek % 40 Türk kökenli, % 60'dan fazla Arap, Fars kökenli olduğunu göstererek bunun nedenlerini şöyle açıklar: "Bu rakamın bir tarafı ilmî-felsefî fikirle bağlıdır, görünür, diğer tarafı mehz "nazm-i nâzik" âhengine çatmak, milli ana dili sözlerini tahrifli telaffülden korumak maksadını gütmüştür."⁵

Fuzûlî, şiirlerinde Türk cümle yapısından mükemmel bir şekilde istifade etmiştir. Şairin kullandığı basit cümleler mısralara bir canlılık vermiş, hareket kazandırmıştır. Aynı canlılığı birleşik cümlelerde de görmek mümkündür. Örn.:

Dust bî pervâ, felek-bî rahm, devrân bî sükûn,
Dert çoh, hemderd yoh, düşman kavî, tâli' zebûn.

⁵ Hacıyev T., Fuzûlî ve XVI. Asır Azerbaycan Edebî Dili. "Azerbaycan Filologiyası Meseleleri" (III. Sayı), Bakû, 1991, s. 39.

Bu beyitteki bağımsız birleşik cümleler aslında basit cümleler zinciridir. Bağımlı birleşik cümlelerin de büyük dil sanatkarlığı ile kullanıldığı görülmektedir:

Aşk içre' azâb olduğun andan bilirem kim,
Her kimse ki 'âşıkdır, işi âh ü figândır.

Şair yan cümle içerisine daha bir yan cümle yerleştirmiş, fikrin kısa ve net, açık bir şekilde verilmesine nail olmuştur. Bazen kelimeyle metnin anlam yakınlığı öyle tanzim edilir ki onlar arasındaki ilişki, bağ gözle görülür bir şekil alır. Örneğin, “yâ Rab, belâ yi ‘aşk ile kıl âşinâ meni” mısraıyla başlanan gazelin başındaki “yâ Rab” hitabı bütün 14 mısraa aynı mesafeden katılmış gibi bütün fiili yüklemelerin açık semantik subjekisi görevini taşır.

Fuzûlî sanatına kendisinden önceki klasik dîvân edebiyatının büyük etkisi olmuştur. Fakat bu etki taklitçilik oluşturmamış, bilakis yazdığı nazîrelerde bile dil ve uslûbunun zenginliğini, sanâtkarlığının mükemmelliğini, şiirsel düşünce tarzının orijinalliğini sergilemiştir. Onun Lutfî ve Necatî şiirlerine yazdığı nazîreler bunun en güzel örnekleridir. Tezkireciler Fuzûlî’yi dil ve uslûbuna göre daha çok A. Nevaî ile mukayese etmişler. Nevaî’nin redifli gazeli ve Fuzûlî’nin ona yazdığı nazîre birer sanat incileridir. Fuzûlî’nin beğenerek şiirlerine nazîre yazdığı şairler arasında Habîbî’nin de özel bir yeri vardır.

Fuzûlî Türk edebiyatında, şiirlerine en fazla nazîreler yazılan şairlerin ön sırasında yer almaktadır. Bu olayın en iyi değerlendirilmesi büyük Türk bilim adamı F. Köprülü tarafından Türk âleminin birliğinin bozulmaması şeklinde yapılmıştır. Şairin Türk edebiyatı üzerindeki güçlü tesiri asırlarca süregelmiştir. Azerbaycan’da dîvân edebiyatı onun cazibesi altında gelişmiş, onun sihir halkasından dışarı çıkamamıştır. F. Köçerli bu şairlerden İ. Nâkâm, K. Zâkîr, H. Âsi, M. Vefâ, H.S.A. Şirvânî, Bîhud, M. Nâsir, Gövsî, M.K.Nâcî’nin adlarını kaydetmiştir.⁶ Prof. Dr. C. Nağiyeva bu listeye Azerbaycan ve Orta Asya şairlerinden A. Süreyya, E. Vagif, N. Endelib, Revnek, Nişâtî, Vefaî, Kâmî, Mahzune, Seygelî, E. Âgâhî, Ö.

⁶ Köçerli F., a.g.e., s. 92.

Emiri vb. adlarını da ilave ederek örnekler vermiştir.⁷

XX. yüzyıl Fransız yazarlarından Antuan de Sent-Ekzüperi: “her insan kalbi keşfolunmamış bir gezegendir”- diyor. Dünya edebiyatında kalp sırrına ulaşan söz sanatkarlarının sayısı parmakla sayılabilecek kadar azdır. Zaman, mekân sınırı bilmeden Türkçe konuşan milyonlarca insanın kalbini fethetmiş Fuzûlî bu az sayılı kişiler arasında şerefli bir yer tutmaktadır.

Fuzûlî’yle ilgili konuşmayı rahmetli Feridun Bey Köçerli’nin sözüyle bitirmek istiyorum:” Fuzûlî’nin teb’-i gevherbârından zuhûr etmiş ve ulûm ve maârifin eleğinden elenmiş ve akl-i selîmin terâzisinde mevâzine olunmuş eşâr-i hekîmâne ve âsâr-i felsefâne onun ism-i şeriflerini neçe ki dünya vardır ve Türk taifeleri sağdır, bakî saklayacaktır.⁸

---

⁷ Nağıyeva C., Tahmisler Gazellerin Metnini Öğrenmekte Bir Menba Gibi. “Orta Asır El yazmaları ve Azerbaycan Medeniyeti Tarihi Problemleri”, (II.), Bakû, 1991, s. 10.

⁸ Köçerli F., a.g.e., s. 93.

